

Sobre la vida i la mort

Ramon M. Nogués (ed.)

SOBRE LA VIDA I LA MORT

POSSIBILITATS I LÍMITS
DE LA INTERVENCIÓ HUMANA

FRAGMENTA EDITORIAL

Publicat per FRAGMENTA EDITORIAL, SLL
Topazi, 31, entl. 2.^a
08012 Barcelona
www.fragmenta.cat
fragmenta@fragmenta.cat

Per iniciativa de ASSOCIACIÓ CRISTIANISME AL SEGLE XXI
Via Augusta, 228, baixos
08021 Barcelona
www.cristianismexxi.cat

Col·lecció ASSAIG, 9
Consell assessor PERE LLUÍS FONT
FRANCESC-XAVIER MARÍN
JOSEP OTÓN
FRANCESC TORRALBA
AMADOR VEGA

Primera edició MARÇ DEL 2008

Producció editorial IGNASI MORETA
Producció gràfica INÈS CASTEL-BRANCO

Impressió i relligat ROMANYÀ VALLS, SA
Verdaguer, 1
08786 Capellades

© 2008 ELS AUTORS
pels textos respectius

© 2008 RAMON M. NOGUÉS
per la cura de l'edició

© 2008 FRAGMENTA EDITORIAL, SLL
per aquesta edició

Dipòsit legal B. 12.089-2008
ISBN 978-84-92416-03-5

Generalitat de Catalunya
Departament
de la Vicepresidència

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb l'ajut
del Departament de la Vicepresidència

RESERVATS TOTS ELS DRETS

ÍNDIX

Introducció, <i>Ramon M. Nogués</i>	9
DRET I ÈTICA <i>Begoña Román</i>	21
I. Ètica i moral. Ètica cívica i ètiques de màxims	22
II. Ètica i dret	27
III. Ètica cívica, dret i religions: relacions complexes	37
IV. A tall d'exemple: precisions sobre el principi d'autonomia des de l'ètica kantiana	47
BIOÈTICA MÍNIMA O GLOBAL <i>Joan Carrera i Carrera</i>	53
I. Mètode de la bioètica mínima	58
II. Continguts en la bioètica mínima	60
III. Relació amb el dret	61
IV. Com valoraria una bioètica mínima els principis de la bioètica	65

RELACIÓ ENTRE ÈTICA I MORAL EVANGÈLICA

<i>Gaspar Mora</i>	73
I. La història com a marc del tema	74
<i>Les coordenades de la «modernitat il·lustrada»</i>	74
<i>La situació actual</i>	75
II. El plantejament i la perspectiva de tot el tema	77
<i>La qüestió de l'«ètica humana»</i>	77
<i>La moral cristiana i el seu lloc</i>	78
III. La resposta cristiana	79
<i>El nucli del missatge cristià</i>	79
IV. Lloc de la moral cristiana i de l'Església	83
<i>El diàleg, únic àmbit de relació en el nostre món plural</i>	83
<i>El món occidental</i>	84
<i>L'Església i el diàleg</i>	84
v. Conclusió	88

BIOÈTICA I ORIGEN DE LA VIDA HUMANA

<i>Núria Terribas i Sala</i>	89
Introducció	89
I. Estatut de l'embrió humà	92
II. Estatut jurídic de l'embrió	97
<i>Codi civil</i>	98
<i>Codi penal</i>	98
<i>Interpretació del Tribunal Constitucional</i>	99
<i>Marc jurídic actual a Espanya</i>	100
<i>Dret comparat</i>	103
<i>Idees finals</i>	104
III. Manipulació de l'embrió i eugenèsia	105
<i>Eugenèsia i reproducció</i>	106
<i>Intervenció sobre l'embrió en el context de les tecnologies de reproducció humana assistida</i>	108
<i>Especials consideracions del DPI en benefici d'un tercer («nadó medicament»)</i>	111
<i>Eugenèsia i interrupció de l'embaràs</i>	116
<i>Marc jurídic actual a Espanya</i>	118

LA INTERVENCIÓ TERAPÈUTICA I L'EUTANÀSIA	
<i>Marc Antoni Broggi</i>	121
I. Alguns conceptes bàsics	122
II. Els canvis	126
III. Deures	127
IV. L'autonomia	128
V. En la malaltia greu	131
VI. El límit del malalt	133
VII. La futilitat	134
VIII. La sedació	136
IX. L'eutanàsia	138
X. Personalització	139
CRISI DE SOSTENIBILITAT, RESPOSTA ETICOESPIRITUAL	
<i>Federico Mayor Zaragoza</i>	143
ANNEX. SUGGERIMENTS EN PREVISIÓ DE POSSIBLE INCAPACITAT	163
I. Declaració de voluntats anticipades	164
<i>Procediments de formalització</i>	165
<i>Model I</i>	167
<i>Model II</i>	169
II. La delació anticipada de tutela	173
III. Els poders	174
<i>Perfil dels coautors</i>	177

INTRODUCCIÓ

Ramon M. Nogués

L'ESPÈCIE HUMANA és singular per molts motius. Els principals estan relacionats amb la seva capacitat d'iniciativa, que li permet escapar-se dels determinismes que presideixen la vida dels vivents no humans. Per molta sordina que vulguem aplicar a la singularització dels humans, cal admetre que en som molt, de singulars. La prova n'és que ens hem imposat com l'única espècie que s'ha escapat de les regles de la competició biològica evolutiva que regeixen entre les altres espècies i s'ha posat a gestionar activament la vida: la vida pròpia —propiciant un desenvolupament tan espectacular com ambigu— i la vida general del planeta —d'una manera tan intensa que ha assumit un protagonisme inèdit i desproporcionat, fins al punt de posar en perill la integritat global del sistema Terra, la qual cosa constitueix un exemple espectacular de com ens cal vetllar per regular la imprevisible conducta humana.

Aquest protagonisme dels humans, que es mouen en un espai d'aleatorietat força ampli —el que anomenem *llibertat* des del punt de vista psicològic o ètic—, exigeix coordinar

necessitats, possibilitats i decisions. I això cal fer-ho a la llum d'uns acords culturals reflexionats i pactats entre individus diversos. Aquest procés complex que anomenem *debat ètic* ha de tenir presents les complexes i variades dimensions de la nostra vida mental. Aquesta vida mental inclou automatismes biològics —que mantenen l'organisme viu i atent—, dimensions inconscients —actives però que escapen de la nostra percepció—, programacions instintives —conductes bàsiques per satisfer les exigències vitals fonamentals—, dimensions emocionals —grans motors passionals de la conducta estructurats en desitjos—, i les reflexions i conclusions que la raonabilitat elabora com a orientadores de tota la vida.

El debat ètic es produeix a partir d'uns amplíssims principis generals —«fes el bé i evita el mal...», «no facis als altres el que no t'agradaria que et fessin a tu...»—, però es concreta en un gran desplegament de principis secundaris que, a més a més, es diversifiquen i s'apliquen a través de modificacions tècniques que van matisant la importància i el significat de les accions des del punt de vista ètic.

L'associació Cristianisme al Segle XXI ha volgut dedicar un dels seus congressos —el cinquè, celebrat a Barcelona l'1 i el 2 de desembre del 2007— a la consideració que l'ètica de la vida suscita enmig del fulgurant progrés tècnic i el canvi social al qual assistim. Hi ha un consens general en el fet que el moment és delicat, atès que queden afectats la gestió de la vida des de les seves arrels —progrés en biotecnologia i genètica molecular—, el seu origen en humans —nombroses formes de reproducció assistida i manipulació embrional—, la gestió de la salut i la malaltia —tecnologia mèdica i farmacèutica—, el final de la vida —assistència als proces-

sos terminals—, regulació social —valors i legislacions—, i fins i tot la protecció global de la biosfera —sostenibilitat planetària. La reflexió sobre aquests temes és fonamental per poder orientar allò que Juan Antonio Marina anomena *coneixement de transformació*, és a dir, aquell tipus de comprensió del món que ens permet orientar les conductes inevitablement modificadores de les condicions del fet de viure, a fi que aquestes conductes s'orientin al bé més qualitatiu del grup d'humans més gran possible.

Els capítols de l'anàlisi ètica sobre la gestió de la vida que es van proposar en el congrés estan recollits en aquest llibre. Inicialment, des del punt de vista temàtic, l'atenció del simposi s'orientà a la consideració de l'acte ètic, i en aquest punt vam ser acompanyats en la reflexió per Begoña Román. La fonamentació filosòfica de l'acte ètic ha estat una preocupació de tots els espais i moments culturals. El nostre moment, però, molt atent a la realitat personal concreta il·luminada per les ciències psicològiques, insisteix justificadament en l'autonomia, l'entorn d'incertesa i la solitud i ansietat que acompanyen tot acte ètic genuí, és a dir, assumit en plena responsabilitat personal. Molts s'escuden en l'autoritat o la norma per descarregar-se del pes de la decisió lliure, però aquest subterfugi perd prestigi: hom ha denunciat justificadament aquesta forma de dimissió ètica particularment evident en moments de canvis culturals intensos. La consciència d'indeterminació que acompanya l'espècie humana des dels inicis s'accentua avui per la fragilitat de les estructures institucionals de referència, i convé educar-nos en aquesta condició ètica de responsabilitat personal per no eludir-la, cosa que abocaria a la renúncia de l'autonomia —condició psíquica de sanitat— i de la llibertat.

Joan Carrera, excellent coneixedor de H. T. Engelhardt, figura de referència en el debat sobre l'ètica civil, replanteja l'ètica de la vida en el marc de la societat civil en el cor de la reflexió sobre màxims i mínims ètics en les societats liberals, tècnicament avançades, moralment plurals i complexes en les quals vivim. Les societats civils, sense refusar ètiques de màxims, es limiten a formular i garantir ètiques de mínims. Aquesta situació incideix en el perill d'anar donant per establert que l'ètica pública, que és purament penal i permissiva, es converteixi en criteri de conducta suficient, allunyada dels valors ben fonamentats. Aquesta situació ha d'esperonar les persones i els grups particulars a reflexionar sobre propostes ètiques progressives i exigents, basades no tan sols en el consens de mínims sinó també en propostes mobilitzadores enfocades cap a objectius de millora i progrés.

Una de les propostes de màxims morals la constitueix la referència cristiana. Jesús de Natzaret no és un moralista, i la seva proposta ètica és conseqüència d'una dinamització humana i religiosa que depassa de molt la moral estricta. Jesús fou un rupturista moral i religiós respecte de la societat del seu temps. Amic de transgressors, situà la postura ètica en la seva arrel —esdevenir ésser per als altres— en l'àmbit d'un plantejament social i religiós respecte del qual ell mateix se situà com a transgressor. Gaspar Mora, analista excel·lent de la teologia moral de referència cristiana, situa els aspectes morals de la proposta de Jesús en el marc de la pregunta ètica que constantment es fa la persona: «¿què haig de fer?» Aquest esforç de situació que Mora ha explicat àmpliament en els seus escrits és un bon exemple de la virtualitat que manifesten les ètiques de màxims ben plantejades en les societats pluralistes. Queden obertes possibilitats ètiques

de qualitat més enllà del compliment de les normes socials o les lleis civils. Hi ha puntes de generositat rupturista que esdevenen autèntiques icones d'una ètica de desvetllament i progrés, és a dir, una ètica de màxims. En cito un exemple: una dona colombiana, Pastora Mira, explicà al gener del 2008 a Madrid que al maig del 2005 recollí un noi ferit de bala en una cama. El portà a casa seva i el curà. En despertar-se l'endemà, el noi veié diverses fotografies d'un noi a la cambra i preguntà a la dona qui era, ja que ells —els paramilitars— l'havien torturat i matat dos dies abans. La dona li digué que era el seu fill, i que els paramilitars li havien matat, a més, el pare i una altra filla. El noi es posà a plorar. La dona li oferí el seu telèfon i li digué: «Truca a la teva mare i digues-li que ets viu.» Avui la dona i el noi col·laboren junts en un centre de reparació i reconciliació on hi ha acollits cent vint-i-dos exparamilitars i exguerrillers de les FARC en programes de reinserció. Això correspon a una ètica rupturista de màxims que pot mobilitzar cap al progrés humà. El relat és estrictament el que anomenem *paràbola* en el llenguatge evangèlic original.

L'origen de la vida humana havia estat històricament objecte de debat en la cultura des d'èpoques molt antigues. Avui, però, els humans podem actuar de manera selectiva i progressivament acurada sobre el sistema reproductor, i ja no és possible invocar simplement l'atzar, la providència, el destí o la voluntat de Déu per canonitzar una no-intervenció sistemàtica en aquest tema. Això explica que la reflexió bioètica en aquest punt s'hagi reactivat d'una manera molt intensa. A l'arrel del debat hi ha l'estatut de l'embrió i el respecte que aquest embrió mereix. Núria Terribas exposa de manera clara i comprensiva on es troba avui la reflexió i la

consideració ètica i jurídica sobre aquest punt. Control de la natalitat, diagnòstic preimplantatori i prenatal, clonatges terapèutics o reproductors, avortaments..., i tants altres temes delicats que reclamen una reflexió seriosa són abordats per Terribas, que estableix unes directives en les quals enquadra una reflexió que, d'altra banda, continua oberta a visions i recursos tècnics que no es poden ignorar si ens interessa una reflexió ètica i no tan sols la inèrcia provinent de punts de vista que, per raons culturals òbvies en èpoques anteriors, no podien tenir presents els avenços del coneixement i de les possibilitats d'intervenció positiva en els processos de reproducció humana.

Marc Antoni Broggi, a partir d'una àmplia experiència mèdica, planteja els nombrosos problemes ètics associats a la pràctica de la medicina i al tractament del final de la vida. No cal destacar l'interès d'aquesta reflexió, que constitueix la primera referència històrica de la bioètica. La promoció global de la salut i les intervencions mèdiques, sempre contextualitzades en un delicat balanç entre les accions curatives i els possibles efectes secundaris o riscos associats, donen lloc des de fa segles, però avui d'una manera aguda, a situacions de conflicte positiu orientats a la millora de l'experiència humana en el tractament de la malaltia o davant de la mort. El protagonisme del malalt i la seva llibertat d'elecció estan avui en el centre d'interès de les grans possibilitats de la medicina i de l'actuació dels cossos sanitaris. Com diuen avui, mig de broma, el progrés de la medicina és tan intens que comença a ser difícil trobar algú que estigui del tot sa, i es parla ja de la *prevenció quaternària*, que, a partir del supòsit que «més medicina no és necessàriament millor situació», defensa l'atenció a la detecció del risc de medicalit-

zació excessiva al qual s'exposen els malalts, la protecció de la invasió mèdica i la defensa de l'ètica de les intervencions acceptables. S'invoca en aquest aspecte la recomanació hipocràtica d'«ajudar, o almenys no perjudicar». Tot plegat, en un ambient d'equilibri delicat entre sistemes sanitaris d'ampli desenvolupament tècnic i social i el risc associat a la pràctica mèdica, molt sovint considerat simplistament com a «culpable» en raó d'una idealització de les possibilitats de curació que molts fantasiegen com a absolutes. En el límit de la praxi mèdica es troba la delicada situació de la persona que afronta la mort. La viva convicció de l'evolució en aquest punt de la relació metge-malalt, com a conseqüència del progrés tècnic i les possibilitats disponibles, planteja amb noves consideracions la reivindicació de la dignitat i la llibertat personal per decidir —en voluntats anticipades, si és el cas— les condicions que hom aspira a determinar per a la seva fi, d'acord amb les seves conviccions.

Finalment, el tema de l'atenció a la vida en el seu conjunt. Mai fins fa ben poc la humanitat no havia cregut que podia malmetre la casa comuna, el mateix planeta que ens acull. Avui el tema de vetllar i, per tant, decidir sobre la bio-ètica de conjunt, aquella que té en compte expressament les dimensions globals del fenomen de la vida, reclama una viva atenció. L'espècie humana, si bé singular, és una més entre els milions d'espècies vivents, i interacciona amb totes. Els humans hem arribat a creure que no depeníem de la globalitat. L'observació acurada de la realitat ens posa al nostre lloc. Federico Mayor Zaragoza, des de la seva prestigiosa i autoritzada trajectòria científica i cultural, i partint de les arrels bioquímiques, que són el punt de partida de la vida, recorda grans evidències: cal respectar intel·ligentment la globalitat

per garantir la pròpia supervivència. Progrés i respecte són compatibles sempre que tinguem present la necessitat de curoses articulacions entre consideracions ètiques, filosòfiques, econòmiques, científiques, de valor i espirituals. Una coneguda citació de Laozi —«és ric aquell que sap quan en té prou»—, aplicada a consideracions com les energètiques, econòmiques o ecològiques, enquadra la reflexió de Mayor Zaragoza, que té to d'advertiment. Les grans referències en aquest punt es concreten en temes ben quotidians, com ara l'alimentació, el consum energètic, el reciclatge, la mobilitat o la capacitat d'educació. Conjuguar bé totes aquestes dimensions es relaciona avui amb el mot *supervivència*.

Els textos presentats en el llibre responen al projecte del congrés d'examinar els temes principals de la bioètica des del punt de vista discursiu i conceptual. És bo, ja en aquesta petita introducció, evocar, per contrast i complementaritat, que per tenir una visió més completa del que implica la conducta ètica caldria considerar unes dimensions que aquí només podem esmentar, però que són importantíssimes per comprendre la decisió en el camp ètic. Aquestes dimensions no van ser objecte de consideració en el congrés, però no fer-hi al·lusió podria suggerir la idea equivocada que el comportament ètic té com a únic criteri central el raonament i el discurs lògic o cognitiu. Les dimensions de les quals estic parlant són sobretot les inconscients i les emocionals.

La neurocultura avui està deixant molt clar que en totes les conductes humanes estan inextricablement presents aspectes noètics, emocionals, instintius, i dinàmiques inconscients. Això avui s'estudia en tot tipus de conducta —per exemple, està analitzat molt àmpliament en el món de les decisions econòmiques—, i en els aspectes que fan referència d'una

manera immediata als fenòmens de la vida és encara molt més clar. Neurològicament, cada vegada resulta més evident que en el funcionament cerebral no es poden destriar les funcions cognitives de les emocionals. Si l'assistència emocional condiona sempre la nostra reflexió —Damásio demostra brillantment que la reflexió sense l'assistència emocional és deficient, cosa certament sorprenent—, quan estan en joc la vida i la mort, per la proximitat amb què ens afecten, aquesta «assistència emocional» interfereix espectacularment. Les passions més nobles i potents, i les motivacions més fondes i radicals —tan fondes que ni les percebem—, dirigeixen els nostres capteniments. I aquestes dimensions modulen l'elaboració de les decisions ètiques amb la mateixa justificació i intensitat, o més, que les noètiques.

Posem-ne un exemple: la valoració de les conductes diferents als comportaments amorosos en adolescents i les conseqüències que poden tenir en embarassos no desitjats. Sovint, en els debats sobre aquests temes, es recomana una «millor informació» com a recurs educatiu i social per garantir la correcció ètica. Això suposa una ingenuïtat notable. Efectivament, hi ha dades molt coincidents que evidencien que les campanyes informatives sobre la sexualitat, tot i ser necessàries, no modifiquen significativament les conductes adolescents en aquest punt. És normal, atès que hi influeixen molt fortament variables relativament insensibles a la informació, com ara la immaduresa neurobiològica i mental de l'adolescent —que registra malament la informació com a font de conducta per la contradicció mental que aquest manifesta a causa molt probablement de la mielinització encara deficient dels lòbuls frontals—, associada a la forta passió que acompanya la descoberta amorosa i la fascinació incons-

cient pel risc. Tot això implica una elaboració ètica en la qual incideixen molts altres aspectes a més de la informació. I en la solució del conflicte associat a la presentació d'un embaràs no desitjat hi ha, a més, l'opinió dels adults implicats sobre l'administració de fàrmacs antiimplantatius postcoitals, posem per cas, opinió també molt variable èticament i no precisament només per raons noètiques sinó també per actituds emocionals o inconscients. És un exemple —i n'hi hauria molts— de com la reflexió bioètica es produeix en una complexa cruïlla en què la reflexió ha d'anar acompanyada per la formació emocional, l'educació de valors, la situació cultural, els contextos educatius, les inèrcies culturals, etc.

Una al·lusió als contextos socioeconòmics que condicionen l'ètica també ens pot ajudar. En aquest punt no cal dir que és fàcil fer filigranes sobre bioètica en un marc d'abundor. Però quan no es donen les condicions mínimes per garantir la supervivència o les possibilitats de recórrer als sistemes sanitaris més elementals, els individus queden sotmesos a situacions de desestructuració personal o social amb relació a les quals pot resultar sarcàstic recordar elaboradíssims principis intel·lectuals. Per fer fàcil la reflexió, penseu en un document de voluntats anticipades, que està curosament estudiat i formulat en els nostres ambients sanitariament desenvolupats i amb molt bones garanties legals, però que pot semblar tràgic si es refereix a situacions en què la mort per violència o per manca de recursos sanitaris mínims és una eventualitat present constantment. Això ens fa pensar en les condicions de realisme contextual en les quals cal reflexionar des de la bioètica per no fer-ne un exercici irreal.

Aquestes consideracions complementàries a les reflexions del congrés, al qual pertanyen els textos recollits en aquest

llibre, ens permeten situar millor les reflexions i deixar-les positivament obertes a l'enriquiment dels complements evocats i que ens recorden la complexitat de la gran i digna aventura que constitueix el projecte de vetllar per la transformació del món —a fi de fer-lo, tant com es pugui, un àmbit més feliç per als humans—, transformació a la qual va enfocada la conducta ètica.